

Ulike tenkemåter i sosiologi og sosialantropologi

Dersom du ser ut over en by om natta, ser du et nettverk av lyspunkter og streker. De danner et mønster som ikke er synlig for oss fra bakkeplan i fullt dagslys. Vi vet at veier og bygninger danner mønstret vi ser om natta. Dette er et fysisk mønster – samfunnets infrastruktur. Men et samfunn har også andre mønstre og strukturer. De er ofte usynlige for oss. Likevel former de livene våre ved at de former hvordan vi oppfører oss mot andre i det daglige, og ved at de former hvilke valg vi tar i løpet av livet. Det kan gjelde utdanning, yrke, hvem vi bor sammen med, og hva vi synes er verdifullt og viktig.

Sosiologi og antropologi gir oss begreper og tenkemåter som kan gjøre disse mønstrene og strukturene synlige for oss. Forskere kan ikke fange inn og forklare alt samtidig, men ser verden gjennom ulike briller. Det betyr at de bruker ulike tenkemåter eller vektlegger ulike perspektiver i sin forskning. I dette kapitlet ser vi på følgende tenkemåter:

- individ- og strukturforklaringer
- typologier
- harmoni- og konfliktperspektiver
- analyser på mikro-, meso- og makronivå
- forklaringer som vektlegger arv eller miljø

Disse bruker vi for å vise hvordan sosiologi og sosialantropologi kan bidra til å forklare Breiviks handlinger på ulike måter.

Individ- og strukturforklaringer møter du igjen i kapittel 4, 5, 7 og 16, så denne delen kan gjerne leses igjen sammen med disse kapitlene.

Individforklaringer og strukturforklaringer

Menneskers atferd eller handling kan forklares gjennom en enkel todeling: ved individforklaringer og strukturforklaringer.

Individforklaringer

Individforklaringer

Individforklaringer viser til individet og dets egenskaper. Det kan innebære å vektlegge at noen handler ut fra det de har bestemt seg for. Dersom du står i butikken og lurer på om du skal stjele en sjokolade, kan du veie konsekvensene av å bli tatt mot å få sjokoladen gratis. Du tenker over valgene du har. For de fleste av oss vil denne avveiningen føre til at vi ikke stjeler, enten fordi vi ikke tar sjansen på å bli tatt, eller fordi vi synes det er galt å stjele. Personen kan tenke seg godt om og vurdere handlingen som riktig eller nyttig, vedkommende tar et valg. Når vi analyserer folks valg i ulike situasjoner, enten det gjelder valg av ektefelle eller om man skal ta bussen eller kjøre bil til jobben, så vil noen legge vekt på at folk gjør *rasjonelle valg* (se teori til kapittel 5).

Rasjonelle valg

Andre vil legge mer vekt på om folk velger i tråd med sosiale normer og moral.

En annen type individforklaring medfører å legge vekt på personens egenskaper, sykdom eller diagnose for å forklare handlingen til vedkommende. Lise er lat, derfor gidder hun ikke å gjøre lekser; eller Lise er deprimeret og orker ikke å gjøre noe.

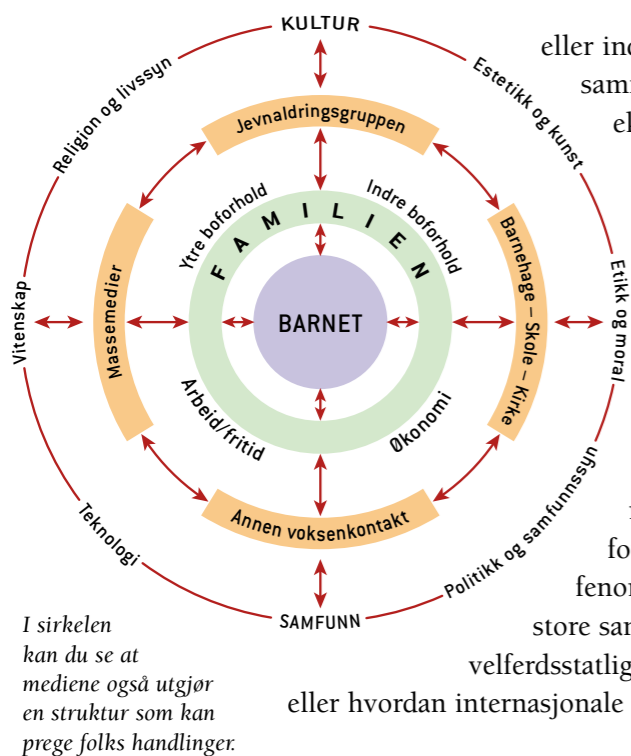
Forskere som legger vekt på individforklaringer, kan godt være opptatt av store samfunnsfenomener. De kan undersøke hvorfor fødselsraten er høyere i Norge enn i Italia, eller hvorfor menn i gjennomsnitt tjener mer enn kvinner, men de prøver å forklare slike mønstre som summen av mange enkeltindividers handlinger.

Strukturforklaringer

En *strukturforklaring* viser til forhold rundt individet. En struktur betyr i denne sammenhengen omgivelsene som omgir personen. Det kan være familie, venner, medier, lokalmiljøet eller landet personen har vokst opp i. Alt dette kan påvirke vedkommende til å handle på en bestemt måte, direkte

Strukturforklaring

Mikkel McAlinden,
Bränslebassäng
i reaktorhallen
Barsebäck 2, 2009
(111 x 300 cm).
Foto: Raymond
A.K. Egge

eller indirekte. Vi er ofte ikke klar over dette, men samfunnsforskere kan oppdage hvordan for eksempel lokalmiljøet preger livene våre.

Tegningen viser en modell med nivåer av strukturer rundt et barn. Innerst ser du barnet omgitt av en rekke sirkler. De innerste er de nære strukturene rundt barnet, som foreldre og familie, boforhold og økonomi. Så utvider sirklene seg gradvis via strukturer som barnehage, skole og familie til lokalmiljø og til slutt helt opp til stats- eller nasjonsnivå. Hvis vi beveger oss enda lenger ut, finner vi det globale nivået. Forskere som legger vekt på strukturforklaringer, vil være opptatt av hvordan sosiale fenomener og individers handlinger formes av slike store samfunnsforhold. De kan være opptatt av hvordan velferdsstatlige ordninger påvirker antall barnefødsler i et land, eller hvordan internasjonale handelsavtaler endrer lokale arbeidsforhold.

En kombinasjon av individ- og strukturforklaringer

Oftest vil en god forklaring på et fenomen inneholde en kombinasjon av flere typer forklaringer og gjerne både individ- og strukturforklaringer. Hvis vi skal forklare hvorfor noen dropper ut av videregående skole, kan vi bruke individforklaringer som at eleven er lite motivert, lat eller ikke interessert i skolefag. Samtidig er det minst like interessant å se på strukturene rundt individet: Hva slags påvirkning har foreldre og venner? Handler det om manglende tilgang til praksisplass? Er det mulig at eleven kan gå rett ut i arbeidslivet i stedet for å gå på skole? Dersom vi undersøker slike forhold i tillegg, eller i samspill med individforklaringene, vil svarene bli mer nyanserte.

Individforklaringer av Anders Behring Breiviks handlinger

Vi kan forklare Breiviks handlinger med at han var psykisk syk. Da trekker vi fram egenskaper ved ham som person og gir en individforklaring. Noen forbrytere blir definert som psykotiske i gjerningsøyeblikket. Da regnes de ikke som tilregnelige, og man sier det var sykdommens feil at de handlet som de gjorde. I Breiviks tilfelle ble han definert som psykisk syk. Samtidig ble det understreket at han også kunne straffes for handlingene sine: De var et resultat av lang tids planlegging. Han hadde tenkt gjennom dem og valgte å gjennomføre planen. Fortsatt er dette en individforklaring. I straffebegrunnelsen ble det lagt vekt på at han utførte handlingene basert på et rasjonelt valg.

I saken mot Breivik forelå det to sakkyndige rapporter med motstridende konklusjoner om hans diagnose.

Vanskelige oppvekstforhold

Vi kan også se på hvordan Breivik kunne ha blitt påvirket av at faren og moren skilte seg da han var liten, at han vokste opp hos moren, og at han etter hvert helt mistet kontakten med faren. Ved å trekke fram oppvekstvilkårene ser vi på de innerste sirklene i figuren foran, omgivelsene rundt barnet. Faren har i ettertid diskutert sin rolle i Breiviks oppvekst i ei egen bok, og morens rolle har blitt inngående beskrevet i andre bøker. Borchgrevink (2012) trekker fram at Breivik allerede i 1983 ble utredet av psykolog ved Statens senter for barne- og ungdomspsykiatri (SSBU):

Teamet fra SSBU som hadde ansvar for å utrede saken, var svært bekymret. De mente at gutten ble utsatt for omsorgssvikt og konkluderte med at han burde tas vekk fra moren.» (Borchgrevink 2012:58) (...) «SSBU beskrev hvordan hun [moren] forvirret gutten gjennom vekselvis å skyve ham vekk og trekke ham til seg. Moren var «kritikkløs», uten evne til å se seg selv i situasjonen – alt var andres skyld. Hun klarte ikke å sette forutsigbare rammer og grenser for den lille gutten. Ofte var det bråk i hjemmet, andre ganger var de små barna alene hjemme (Borchgrevink 2012:68).

Wenche Kvalstad
Eckhoff:
Plastic Fantastic,
Norheimsund 2016/
detalj installasjon

I sitatet ser vi tydelig at morens rolle trekkes fram som viktig i formingen av gutten. Det kan diskuteres om slike helt nære forhold rundt et spesifikt individ kan regnes som individ- eller strukturforklaringer. Vi kan uansett trygt si at dette handler om omgivelsene rundt barnet, ikke barnet selv.

Utfordringer på skole og i arbeidsliv

Lenger ut i sirkelen ser vi at skole og arbeid kan påvirke. Breivik lyktes verken på skolen eller i arbeidslivet. Hos Borchgrevink (2012) og Seierstad (2013) kan vi lese om Breiviks oppvekst. Han gikk fra å være hiphopper og tagger til å bli definert som taper i skolens årbok. Han sluttet på videregående da han hadde et halvt år igjen. Han ville heller starte et eget firma og bli rik. Målet hans var «get rich or die trying», som han skrev på FpUs debattforum i 2003 (Seierstad 2013:96). Han prøvde først å selge tellerskritt til innvandrere. Deretter forsøkte han å selge reklametavler, så aksjer, men uten å lykkes. Til slutt tjente han mye penger på å selge falske vitnemål. Etter hvert ble virksomheten kjent, og han la den ned.

Vi kan forklare at Breivik mislykkes på skolen og i arbeidslivet med individuelle egenskaper; han er en taper, han gidder ikke og så videre. Da bruker vi individforklaringer. Skolen, arbeidsmarkedet og lokalmiljøet kan brukes som gode eksempler på strukturforklaringer dersom vi ser på hvordan disse omgivelsene preget ham. Breivik vokste opp i Bærum. I dette lokalmiljøet har mange familier mye penger og ses på som vellykkede. Dette ønsker Breivik også å være en del av, men han vokser opp hos en alenemor med lite penger.

I Norge kreves det høy utdanning for høytlønnede yrker, og vi har systemer som ofte oppdager ulovlige virksomheter. Strukturene i lokalmiljøet og arbeidsmarkedet gjør det derfor vanskelig for Breivik å lykkes. Dette kan være faktorer som har gjort ham bitter på samfunnet han vokste opp i.

Dataspill som viktig påvirkningskilde

Andre forklaringer peker på innflytelsen spill hadde på ham (Borchgrevink 2012). I 2006–2007 var han nesten konstant pålogget spillet *World of Warcraft*. Få av dem som spiller slike voldsspill, blir påvirket til å gjøre noe voldelig (se diskusjon i kapittel 7). At Breivik var pålogget sammenhengende i et helt år, at han selv betegner noe av spillingen som skytetrening, og at språket hans er preget av spillreferanser når han beskriver handlingene sine, kan likevel vise at han er påvirket av spilluniverset. Men dataspill alene er ikke nok som forklaring.

Selektiv bruk av medier

Videre er det interessant å se på Breiviks bruk av andre medier. Ved å oppsøke nasjonale og internasjonale høyreekstreme nettsteder, debattfora og blogger kunne Breivik slippe å bli motsagt i sitt syn på verden. Her fant han noen han delvis kunne støtte seg på i sitt syn på islam og multikulturalisme.

At mennesker oppsøker de nyhetsbildene de er på bølgelengde med, og unngår andre, kalles *selektiv eksponering*. På den måten oppstår det flere parallelle medievirkeligheter, ofte omtalt som *ekkokammer*. Personen hører ikke noe nytt, bare ekkoet av sine egne meninger.

Hat mot «statsfeminisme» og «multikulturalisme»

Også faktorer på samfunnsnivå er viktige for å forstå Breivik bedre. Da han begynte på skolen i 1986, overtok Gro Harlem Brundtland som statsminister. Hun utnevnte nesten like mange kvinnelige som mannlige statsråder. Regjeringen hun ledet, ga økte rettigheter til aleneforsørgere, satset på å bygge flere barnehageplasser og sørget for utvidet svangerskapspermisjon. I seinere tid har «statsfeminisme» blitt brukt som skjellsord for å beskrive slike reformer som regjeringen Brundtland satte i verk (Seierstad 2013:47).

Brundtland preget Norge sterkt under Breiviks oppvekst, og hun var et av målene han ville ramme på Utøya. Breiviks fiender var feminister, «multikulturalister» og «forræderne» i Arbeiderpartiet. Han mente de hadde forrådt Norge med sin innvandringspolitikk. På mange måter var Breivik negativ både til globaliseringen og det moderne Norge. Han ønsket seg tilbake til husmoridealet fra 1950-årene og til en tradisjonell familiestruktur for å få kontroll med skilsmisser og det han kalte «løssluppen seksualitet». Han ville sende muslimer og marxister ut av landet og mente at et «vokterråd» skulle styre det (Borchgrevink 2012:338).

Du kan lese mer om mediernes påvirkning i kapittel 7.

Selektiv eksponering
Ekkokammer

Multikulturalisme brukes for å beskrive situasjonen i et samfunn som består av grupper med ulik etnisk og kulturell opprinnelse. Breivik er kritisk til dem som mener at dette kan være positivt.

Breivik vokste opp i et Norge preget av sosialdemokratiske idealer. Det innebærer at en type samfunnsstruktur har preget ham (se den ytterste sirkelen i figuren på side 20). Denne kunne vært annerledes dersom Breivik hadde vokst opp i et annet land.

I etterkant av terrorhandlingene ble det rettet kraftig kritikk mot det som ble oppfattet som manglende terrorberedskap i Norge. En viktig kritikk gjaldt organiseringen av politiet. Det fantes ikke en klar ansvarsfordeling mellom etatene, og kommunikasjonen mellom dem fungerte ikke godt nok. Disse strukturelle trekkene på nasjonalt nivå gjorde det mulig for Breivik å gjennomføre en så omfattende terroraksjon. Derfor er dette også sentralt i en forklaring av hendelsene.

Oppsummering

Forklaringene som vi har gjennomgått her, gir ikke et endelig svar på hvorfor Breivik handlet som han gjorde. Vi har fått noen delforklaringer som er verdt å tenke gjennom. Ved å kombinere flere typer forklaringer kan vi komme et stykke på vei i å forstå hva som kan være årsaker til terrorhandlingene.

Forsøk å drøfte de ulike forklaringene satt opp mot hverandre. Hvilke ville du lagt mest vekt på? Bør noen forklaringer kombineres, eller utfyller de hverandre på en god måte? Mangler det noe?

Borchgrevink, som har skrevet ei av bøkene om Breivik, forsøker å oppsummere sin forståelse av Breiviks handlinger på denne måten:

”Gjennom arbeidet med denne boka har jeg beveget meg fra å se 22. juli som utslag av en større «reaksjon på globalisering og modernitet» og langt i retning mot å se terrorhandlingene som utslag av omsorgssvikt i familien, overføring av dårlige tilknytningsmønstre over generasjoner og påfølgende psykisk lidelse på individplan. Jeg tror ikke lenger at radikaliserings av Breivik, hatet hans, i første rekke skyldes massesuggesjon og ideologisk drivhuseffekt i det kontrajihadistiske nettmiljøet. Det betyr ikke at terrorangrepene ikke var en politisk hendelse, eller at vi ikke alle har et ansvar som borgere for å reagere mot ekstreme ytringer og handlinger i vårt eget samfunn. Psykisk lidelse og politikk har vært tett knyttet opp mot hverandre fra Caligula til Hitler. For det første brukte Breivik de høyreekstreme forestillingene om en pågående borgerkrig, der muslimene var fienden og eliten forræderne, til å rettferdiggjøre sin blodige visjon og handlinger. Han følte seg antagelig som del av et fellesskap mens han satt bak skjermen og bygget avataren sin.

Borchgrevink 2012:533–534

Hva er individ- og strukturforklaringer i sitatet over? Er du enig i denne vektleggingen?

Ved å kalle Breivik demon fraskriver vi oss en del av ansvaret som samfunn. Det synes jeg er galt. Han er et menneske som har gjort grusomme handlinger, det må vi forholde oss til. Første gang jeg så ham, på politihuset 23. juli, hadde jeg også noen bilder: Hvordan ser han ut, mannen som har gjort disse tingene? Men han er et menneske. Han har vokst opp i Oslo, gått på de samme skolene som oss, har en mor og en far. På eller annet tidspunkt har han hatt de samme drømmene som mange andre barn har – og så har det gått galt. Så jeg tror ikke på å demonisere ham. Da vil ikke vi som samfunn lære noe.

Geir Lippestad, forsvarer i 22. juli-rettsaken, Bergens Tidende, 9. april 2012

I dag skal jeg vitne i rettsaken mot Anders Behring Breivik. Noen håper at jeg kan belyse tilregnelighetsspørsmålet. Det kan jeg ikke. Han er en ensom ulv. Ingen jubler i gatene for Breivik. I gatene synges «Barn av regnbuen». Sant. Men det gjør ikke at Breivik er det aller minste aleine; brevene han får fra folk som støtter ham, forteller om dette. De delvise støtteerklæringene man finner på nettet, i norske nettdebatter, til dels på fora tilhørende store norske mediehus forteller om det. Breivik kan godt være utilregnelig. Han er definitivt gal i enhver folkelig forstand av ordet. Men hans politiske galskap, i dens ulike varianter, deles av flere.

Øyvind Strømmen, ekspert på høyreekstremisme, Dagbladet 31. mai 2012

Kilder: Begge utklippene er hentet fra oppslag på 22. juli-senteret.

Typologi som tenkemåte: Veier inn i voldelig ekstremisme

En annen måte å forklare Breiviks handlinger på er å se dem i lys av en typologi. En typologi er en inndeling i typer på grunnlag av systematiske forskjeller og likheter. Typologier er derfor forenklinger, men kan likevel være nyttige for å forstå et samfunnsfenomen. I kapittel 5 kan du se hvordan andre typologier brukes for å beskrive hasjerselgere i Oslo.

Det er ulike årsaker til at mennesker *radikaliseres* og involverer seg i voldelig ekstremisme og terrorisme. Bjørgo (2015) viser hvordan disse menneskene likevel kan deles inn i fire hovedtyper uansett hvilken form for ekstremistisk gruppe det handler om. Kjennetegnene passer på personer enten de er høyreekstremister, venstreradikale eller militante islamister. Bjørgo kaller disse fire typene

- de ideologiske aktivistene
- medløperne
- eventyrerne
- de sosialt frustrerte

Typologi

Denne delen kan gjerne leses sammen med kapittel 5.

Radikalisering er en prosess som leder en person til å bli villig til å bruke vold for å oppnå et mål (pst.no).